

ВПЛИВ ЧИННИКІВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Панюк Т.П.

ВСТУП

Сфера вищої освіти слугує фундаментом, гарантією та стимулом розвитку державних цінностей. Заклади вищої освіти, які в сучасних умовах виконують роль провідників інновацій та є центрами знань, перебувають під впливом різних чинників, що сприяють виникненню та формуванню загроз їх ефективному функціонуванню, отже, стану їх захищеності, а також розвитку вищої освіти загалом та економічній безпеці системи закладів вищої освіти зокрема.

Важливим завданням для цього є кардинальна зміна парадигми освітньої діяльності загалом та вищої освіти зокрема, що передбачає пошук напрямів здійснення ефективної політики у цій сфері в результаті розроблення адекватних заходів економічної безпеки системи вітчизняних закладів вищої освіти, що сприяли б нівелюванню загроз або принаймні їх зменшенню. Зазначене актуалізує доцільність здійснення управління економічною безпекою системи вітчизняних закладів вищої освіти, тому варто розглянути актуальні проблеми та перспективи розвитку закладів вищої освіти в сучасному світі, зокрема вплив чинників на економічну безпеку і роль соціальної відповідальності, яка впливає на економічну безпеку закладів вищої освіти.

Зростання конкурентної боротьби, а саме університетського лідерства внаслідок глобалізаційних процесів, отримання закордонного досвіду та змін у свідомості молоді, привело до кардинального переформатування вищої освіти. Сучасні заклади вищої освіти (далі – ЗВО) виступають драйверами соціально-економічного розвитку територіальної громади чи регіону, промислової галузі або соціально-гуманітарної сфери, генераторами новітніх технологій чи інноваційних технічних рішень, використовуючи практичний досвід. На університети сьогодні покладено роль посередника перед внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами, які здатні запропонувати різні соціально-економічні та політичні рішення, зокрема рішення для розв'язання

економічної кризи, пом'якшення напруги між соціально-етнічними групами, надання психологічної реабілітації.

Стрімкому розвитку економічної безпеки та соціальної відповідальності закладів вищої освіти на початку XXI ст. сприяли кілька факторів, таких як глобальне усвідомлення важливості вищої освіти і зростання ролі ЗВО у процесах соціально-економічного розвитку; вироблення та ухвалення на загальноєвропейському та міжнародному рівнях низки документів, що спонукають держави й ЗВО до впровадження соціальної відповідальності; поширення практик корпоративної соціальної відповідальності висококонкурентного приватного сектору в університетському середовищі.

1. Виникнення передумов, формулювання проблеми та аналіз основних досліджень

Актуальність вивчення соціальної відповідальності закладів вищої освіти визначається тим, що в сучасному світі в умовах сильної конкуренції ЗВО, економічної нестабільності, економічної кризи, політичного тиску одних розвинених країн на інші саме соціальна відповідальність ЗВО, зобов'язаннями для якої є сприяння «сталому розвитку, миру, добробуту і реалізації прав людини»¹, адаптована до сучасних вимог держави та суспільства. На університети покладено відповідальність за краще розуміння проблем сьогодення, їхні соціальний, економічний, науковий і культурний виміри; усвідомлення глобальних викликів, включно з продовольчою безпекою, кліматичними змінами, браком водних ресурсів, необхідністю запровадження відтворювальних джерел енергії та збільшення уваги до охорони здоров'я; заклик ЗВО просувати критичне мислення й активну громадянську позицію, збільшувати свою міждисциплінарну спрямованість і сприяти освіті соціально відповідальних громадян, налаштованих на розвиток.

Вища освіта повинна бути спрямована на сприяння сталому розвитку, миру, добробуту, реалізації прав людини, захисту цінностей демократії. Основне завдання сучасної вищої освіти полягає у служінні державі, суспільству та задоволенні всіх освітніх потреб здобувачів.

¹ Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку. *Всесвітня конференція з вищої освіти* (UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 року). 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.

В умовах стрімкого розвитку глобалізаційних процесів вища освіта виконує важливу роль та має суттєве значення для забезпечення економічного розвитку на макро– та мегарівнях. Проте з огляду на недостатнє фінансування з боку держави та інвестування вітчизняної освіти у цій сфері відбувається збільшення несприятливих тенденцій під негативним впливом низки чинників, дія яких призводить до зниження якості вітчизняної вищої освіти та, відповідно, зменшення її конкурентоспроможності та рівня економічної безпеки системи ЗВО, що потребує розроблення та вжиття заходів управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти.

Перші питання соціальної відповідальності університетів було поставлено на порядок денний Всесвітньою декларацією про вищу освіту для XXI ст., прийнятою конференцією ЮНЕСКО у 1998 році, стаття 1 якої (серед інших місій) згадує про місію вищої освіти сприяти стійкому розвитку та вдосконаленню суспільства загалом². Згодом, за десять років від зазначеної події, у Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку», що пройшла у 2009 році під егідою ЮНЕСКО, з'являється розділ «Соціальна відповідальність вищої освіти», де окреслені зобов'язання ЗВО щодо сприяння «сталому розвитку, миру, добробуту і реалізації прав людини»¹, де висвітлюється нова покладена відповідальність на ЗВО.

Окремі аспекти дослідження економічної безпеки системи закладів вищої освіти, її формування та управління нею, а також групи чинники, які впливають на діяльність ЗВО, вивчають С.В. Бреус, Т.В. Терентьєва, М.Н. Кулакова, В.В. Гірняк, Н.І. Козьмук, О.В. Лук'янська, Я.А. Малихіна та інші науковці. Найважливіші показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти, які визначають величину певних чинників, а також кількісні зміни, що в них відбуваються, у формі викликів викладені в законодавчих документах, зокрема в Постанові Кабінету Міністрів України «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету»³.

² World Conference on Higher Education: Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action. – UNESCO, Paris 5–9 October, 1998. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116345E.pdf> (дата звернення: 10.05.2022).

³ Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України. 2022. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

Сучасні науковці, зокрема О.Ю. Оржель, досліджують витoki, чинники, сутність, ключові характеристики університетської соціальної відповідальності. Н.В. Сментина, Р.В. Хусаїнов займаються вивченням концептуального аналізу соціальної відповідальності вищих навчальних закладів та визначають роль стейкхолдерів у діяльності університетів. О.А. Грішнова, С.В. Бех досліджують соціальну відповідальність університетів України, здійснюють порівняльний аналіз та висвітлюють основні напрями розвитку. Проте, незважаючи на значну кількість досліджень, вважаємо за необхідне детально охарактеризувати вимір соціальної відповідальності закладів вищої освіти та чинники економічної безпеки закладів вищої освіти згідно з вимогами сучасності з огляду на конкурентоспроможність ринку освітніх послуг.

2. Роль соціальної відповідальності в діяльності закладів вищої освіти

Згадки про університетську соціальну відповідальність (далі – УСВ) датуються кінцем ХХ ст. і особливого розвитку набувають на початку ХХІ ст. Перш за все відбувалось обговорення корпоративної соціальної відповідальності, а також її екстраполяція на сучасний університет як корпорацію. Частково пояснювалось зростання ролі ЗВО у сучасному світі, коли університетам належить роль лідерів в суспільстві, які здатні запропонувати рішення для розв'язання економічних проблем, кризи, зменшення напруги між соціально-егнічними або соціокультурними групами тощо.

В сучасних умовах розвитку постановка проблеми соціальної відповідальності університету є глобальним викликом. У західних країнах відбувається перехід вищої освіти на наявні умови ринку, зміни функцій та ролі держави, її освітньої політики. Відбувається процес переосмислення сутності врядування університету, його взаємовідносин із зацікавленим суспільством. Вища освіта визначається як особливий товар на ринку послуг, а суб'єкти, які зацікавлені у розвитку їхньої економічної, суспільної та виробничої діяльності, можуть отримувати відповідну винагороду за свій внесок у вищу освіту. Світові лідери, тобто університети, що увійшли до світового рейтингу QS STARS або стали засновниками та учасниками університетських мереж та асоціацій, які практикують і пропагують УСВ, визначають її як усвідомлення університетом своїх зобов'язань перед внутрішніми та зовнішніми стейкхолдерами.

О.А. Грішнова та С.В. Бех зазначають, що першоосновою і базисом соціальної відповідальності будь-якого суб'єкта є високоефективне, професійне та якісне виконання тих суспільних

функцій, заради яких він функціонує. З такої позиції основою соціальної відповідальності вищих навчальних закладів є надання високоякісних і затребуваних суспільством навчальних послуг, а також проведення актуальних наукових досліджень. Водночас відповідальність університету виявляється у виконанні ним функцій роботодавця для співробітників, учасника соціальних відносин у суспільстві та місцевій громаді, учасника економічних і політичних відносин із державою, ділового партнера (рис. 1).

<p><u>Відповідальний виробник освітніх послуг</u> Надає якісні освітні послуги, що ґрунтуються на сучасних наукових дослідженнях, не завищує ціну на них, надає про них правдиву інформацію споживачам, діє згідно з нормами права, турбується про збереження здоров'я студентів і довкілля, запроваджує інновації для підвищення ефективності навчання.</p>
<p><u>Відповідальний роботодавець</u> Сприяє постійному підвищенню кваліфікації викладачів, діє згідно з нормами трудового права (найчастіше перевищує їх, надаючи працівникам додаткові соціальні блага), дбає про умови праці та соціальний добробут своїх працівників.</p>
<p><u>Відповідальний учасник соціальних відносин</u> Бере участь у підтриманні благополуччя суспільства, що найчастіше проявляється у просвітницькій діяльності, поширенні ідей і знань із соціальної відповідальності, підтримці духовності, науки, культури, сприянні розвитку свого регіону, волонтерських програмах.</p>
<p><u>Відповідальний учасник економічних і політичних відносин з державою</u> Веде прозору діяльність згідно з нормами чинного законодавства, уникає корупції, забезпечує прозорість конкурсів, закупівель, фінансів, благодійних надходжень, вимагає прозорості щодо державних фінансів, підтримує законність, належне правосуддя й політичну конкуренцію.</p>
<p><u>Відповідальний діловий партнер</u> Формує свої відносини з партнерами на принципах дотримання договорів, угод і професійних стандартів діяльності, фінансової відповідальності. Фінансова звітність є прозорою, репутація – стабільною.</p>
<p>Соціально відповідальний університет – навчальний заклад, який поширює соціальну відповідальність у суспільстві через свою прозору та етичну діяльність, високу якість навчання.</p>

Рис. 1. Сутність і складові частини соціальної відповідальності університету⁴

⁴ Грішнова О.А., Бех С.В. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/158_11-18.pdf (дата звернення: 02.04.2022).

Соціальна відповідальність вищої освіти ґрунтується на таких важливих положеннях, які були висвітлені під час Всесвітньої конференції з вищої освіти:

- вища освіта як суспільне благо є відповідальністю усіх зацікавлених сторін, особливо урядів;

- стоячи перед складністю теперішніх і майбутніх глобальних викликів, вища освіта має соціальну відповідальність для нашого розуміння багатогранних проблем, які включають соціальний, економічний, науковий і культурний виміри й нашу здатність відповідати їм; вона має привести суспільство до створення глобальних знань, які б відповідали глобальним викликам, викликам продовольчої безпеки, зміни клімату, розподілу водних ресурсів, міжкультурного діалогу, запровадження відтворювальних джерел енергії та охорони здоров'я;

- заклади вищої освіти через свої основні функції (дослідження, навчання й послуги громадськості), що здійснюються в контексті інституційної автономії та академічної свободи, мають збільшити свою міждисциплінарну спрямованість і просувати критичне мислення та активну громадянську позицію; це сприятиме сталому розвитку, миру, добробуту й реалізації прав людини, зокрема рівності статей;

- вища освіта має не тільки надавати тверді навички для теперішніх і майбутніх поколінь, але й сприяти освіті соціально відповідальних громад, які прагнуть створення миру, захисту прав людини й цінностей демократії;

- існує потреба у більшій інформації, відкритості і прозорості щодо різних місій та роботи індивідуальних закладів;

- автономія – необхідна вимога для здійснення інституційних місій через якість, відповідність, ефективність, прозорість і соціальну відповідальність¹.

Дотримуючись цих положень та розвиваючи свої конкурентні переваги, сучасні ЗВО повинні враховувати вимоги та динаміку глобального середовища освітнього процесу. Постійне посилення конкуренції між закладами вищої освіти за здобувачів, висококваліфікованих викладачів, дослідників, ресурси висуває вимоги перед ЗВО максимально ефективно співпрацювати із зовнішніми та внутрішніми стейкхолдерами.

До зовнішніх стейкхолдерів належать такі:

- держава, яка здійснює нормативне та правове регулювання діяльності ЗВО й основне замовлення на підготовку спеціалістів через розподіл державного замовлення на підготовку кадрів;
- органи місцевого самоврядування та регіональні органи державної влади;
- роботодавці (великі промислові підприємства, малі та середні підприємства, організації соціальної сфери), які зацікавлені в наймі компетентних спеціалістів;
- школярі, абітурієнти та їхні батьки, які перебувають на стадії вибору ЗВО;
- освітні установи різних типів і видів, які розташовані в регіоні дислокації ЗВО;
- різноманітні громадські організації та об'єднання, які безпосередньо не пов'язані із системою освіти (політичні партії, етнічні та інші соціальні групи, творчі спілки, наукові установи тощо), але які зацікавлені в соціальному партнерстві⁵.

До внутрішніх стейкхолдерів належать такі:

- різні категорії здобувачів, що отримують освіту (бакалаври, магістри, вільні слухачі, аспіранти та докторанти) та їхні батьки;
- науково-педагогічні працівники, навчально-допоміжний та адміністративно-управлінський персонал.

Саме інтереси стейкхолдерів найбільш активно впливають на процес функціонування та розвитку ЗВО. Реалізація університетської соціальної відповідальності відбувається через багато вимірів, рівнів, форм проявів, зовнішній та внутрішній вектори реалізації, що, з одного боку, відображає комплексний і різноплановий характер діяльності сучасного університету, з іншого боку, показує складність і різноманітність організації сучасного суспільства. Найбільш поширені виміри університетської соціальної відповідальності зображені в табл. 1. Саме їхній характер та всеосяжність показують важливість та актуальність впровадження, розвитку, вдосконалення соціальної відповідальності у ЗВО.

⁵ Саввинов В.М., Стрекаловский В.Н. Учет интересов стейкхолдеров в управлении развитием образования. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*. 2013. № 1 (40). С. 87–99.

Таблиця 1

Виміри університетської соціальної відповідальності

Виміри	Приклади
Когнітивний	Передача знань через освітні програми, просвітництво, навчальні курси для бізнесу, освітні програми для дітей та підлітків, університет третього віку для літніх людей тощо.
Економічний	Ощадливе ставлення до державних коштів, економія та підвищення ефективності, сприяння економічному розвитку громади, створення додаткового прибутку в межах діяльності ЗВО.
Етичний	Ухвалення етичних кодексів викладача, здобувача, науковця, моральні зобов'язання керівництва та академічна доброчесність здобувача, науковців, програми розвитку волонтерства.
Правовий	Дотримання законів, правил і норм, сплата штрафів за їх порушення (можливість відрухування штрафних санкцій із заробітної плати працівників за порушення або доплата за додаткові критерії оцінювання), сплата податків.
Технічний/ технологічний	Передача технічних знань, лідерство у науково-дослідній сфері, трансфер технологій для соціально-економічного зростання, перехід ЗВО на енергоощадні технології.
Екологічний	Використання новітніх технологій для запобігання забрудненню або його зменшення, подолання наслідків екологічних або техногенних криз, екологічне просвітництво.
Соціальний	Сприяння суспільній згоді, запобігання конфліктам, програми підтримки здобувачів, що належать до вразливих соціальних груп, програми соціальної допомоги (інваліди, сироти, біженці, меншини, діти із малозабезпечених або багатодітних сімей, діти ветеранів війни або АТО, діти загиблих у війні або АТО).
Соціокультурний	Налагодження міжкультурного діалогу, концерти, фестивалі, флешмоби.
Гуманітарний	Боротьба з голодом, постачання питної води, допомога у разі війни або військових дій, екологічних або техногенних криз, пропаганда здорового способу життя, піклування про здоров'я, добробут.
Філантропічний	Програми розвитку благодійництва, меценатства, організація краудфандингових компаній та участь у них.

Джерело: складено автором на основі джерела⁶

⁶ Оржель О.Ю. Університетська соціальна відповідальність у контексті університетського лідерства : навчальний посібник. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2017. 40 с.

Отже, можна стверджувати, що за специфікою діяльності різні ЗВО використовують різні виміри університетської соціальної відповідальності. Проте їхня діяльність в цьому розрізі має бути спрямована саме на реалізацію актуальних та потрібних суспільству запитів.

З огляду на те, що більшість ЗВО в Україні є державними бюджетними установами, держава через механізм розподілу державного замовлення на підготовку фахівців і виділення фінансування на проведення наукових досліджень стимулює до ведення активної соціальної діяльності з урахуванням інтересів стейкхолдерів.

Сьогодні в українському суспільстві ще наявне недостатнє розуміння ролі соціальної відповідальності та її місця в процесах розвитку національної економіки й становлення демократичного суспільства. Ці питання, на нашу думку, повинні вирішувати державні інститути через механізм створення відповідного органу державної влади у формі департаменту при Міністерстві освіти чи дорадчого органу при Президентові України. Щодо європейських країн, університети яких є соціально відповідальними, прикладом можна назвати Румунію. В ній на державному рівні функціонує Департамент з питань корпоративної соціальної відповідальності, який підзвітний (структурна частина) Міністерству праці, сім'ї та рівних прав. Цей департамент розробляє політику ідентифікації та планування в галузі корпоративної соціальної відповідальності, надає методичну, консультаційну та іншу допомогу компаніям (організаціям) під час проведення та звітування щодо корпоративної соціальної діяльності тощо⁷.

Стимулом до реалізації концепції університетської соціальної відповідальності ЗВО має слугувати усвідомлення стратегічної ролі соціальної відповідальності у взаємодії вищого навчального закладу з макросередовищем і зовнішнім світом. Серед основних дій у векторі впровадження університетської соціальної відповідальності можна виокремити прийняття стратегічного рішення ректором-менеджером та іншими керівниками ЗВО; розроблення та впровадження концепції реалізації університетської соціальної відповідальності із залученням всіх учасників освітнього та наукового процесів; усвідомлення

⁷ Deaconu A., Radu C., Puia R. Education – Multiplier Of The Effects Caused By The Initiatives Of Corporate Social Responsibility. *Management & Marketing, Economic Publishing House*. 2011. Vol. 6 (1), Spring. No. 1. P. 111–122.

необхідності у задоволенні потреб стейкхолдерів задля зниження репутаційних ризиків та покращення репутації; підвищення якості освіти; збереження та покращення матеріально-технічної бази; створення консалтингових центрів різних рівнів у межах компетентності університету. Окрім того, має бути сформований інституційний орган із числа керівників факультетів, кафедр, служби персоналу, приймальної комісії, бухгалтерії тощо задля впровадження положень спеціальної концепції реалізації університетської соціальної діяльності. Дії в напрямі реалізації концепції соціальної відповідальності повинні бути детально описані в стратегічному плані розвитку закладу вищої освіти.

Варто згадати такі слова професора Колумбійської бізнес-школи Джефрі Хіла (Geoffrey Heal): «Програма корпоративної соціальної відповідальності може бути прибутковим елементом корпоративної стратегії, сприяючи контролю в ризикованих питаннях управління та підтримки відносин, які важливі для довгострокової рентабельності»⁸. Університетам потрібно враховувати, що в сучасних умовах торгівля освітніми послугами відіграє важливу роль у розвитку національних економік і світу загалом, тому запровадження і розвиток університетської соціальної відповідальності може принести додаткові прибутки. Фінансові показники світового ринку освітніх послуг вже перевищують 100 млрд. дол. США, із яких понад 60 млрд. дол. припадають на міжнародні послуги вищої освіти⁹.

Університетська соціальна відповідальність за сучасних умов розвитку ринку освітніх послуг є важливою та необхідною в діяльності університету для зміцнення конкурентних позицій загалом та економічної безпеки зокрема. Вона є необхідною складовою частиною корпоративної стратегії університету, оскільки проблеми сьогодення вимагають від ЗВО вирішення завдань у соціальному, економічному, науковому і культурному вимірах. ЗВО повинні усвідомлювати глобальні виклики, включно з продовольчою безпекою, кліматичними змінами, браком водних ресурсів,

⁸ Heal G.M. Corporate Social Responsibility – An Economic and Financial Framework. *SSRN*. 2004. December. URL: <http://ssrn.com/abstract=642762>.

⁹ Жураковська Л.А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1(21). С. 233–243.

необхідністю запровадження відтворювальних джерел енергії та збільшення уваги до охорони здоров'я.

3. Характеристика чинників, які впливають на економічну безпеку закладів вищої освіти

В сучасних умовах збільшується обсяг несприятливих тенденцій економічного розвитку країни, що мають вплив на ефективність функціонування ЗВО, які є складовими елементами соціально-економічної системи та суб'єктами господарювання. Це безпосередньо впливає на економічну безпеку ЗВО та управління нею.

Вища освіта є фундаментом та гарантією розвитку держави, у зв'язку з чим заклади вищої освіти, які в сучасних умовах є провідниками інновацій та центрами знань, перебувають під впливом низки чинників, що сприяють формуванню загроз їх ефективного функціонування, отже, стану їх захищеності та економічній безпеці й розвитку системи вищої освіти загалом. З огляду на сутність закладів вищої освіти та можливості їх розгляду як суб'єктів господарювання та елементів соціально-економічної системи під час здійснення дослідження загроз економічній безпеці вишів доцільно враховувати загрози як на макрорівні, так і на макрорівні. У зв'язку із зазначеним важливими завданнями, від яких залежить рівень адекватності оцінювання економічної безпеки системи закладів вищої освіти та управління нею, є виявлення та ідентифікація загроз, а також вибір методів оцінювання ризиків.

В сучасних умовах великого значення набуває розроблення методичних підходів до ідентифікації загроз економічній безпеці закладів вищої освіти та комплексу адекватних сучасним умовам заходів щодо їх запобігання. Доцільність реалізації зазначеного зумовлюється значною амбівалентністю поняття «вища освіта» та дуальністю ЗВО за їхніми функціональними ознаками.

За результатом економіко-статистичного аналізу особливостей розвитку вищої освіти С.В. Бреус здійснено систематизацію показників, що характеризують ефективність функціонування системи закладів вищої освіти (рис. 2). На нашу думку, деякі з них потрібно розглянути детально та охарактеризувати для дослідження стану чинників економічної безпеки системи ЗВО.

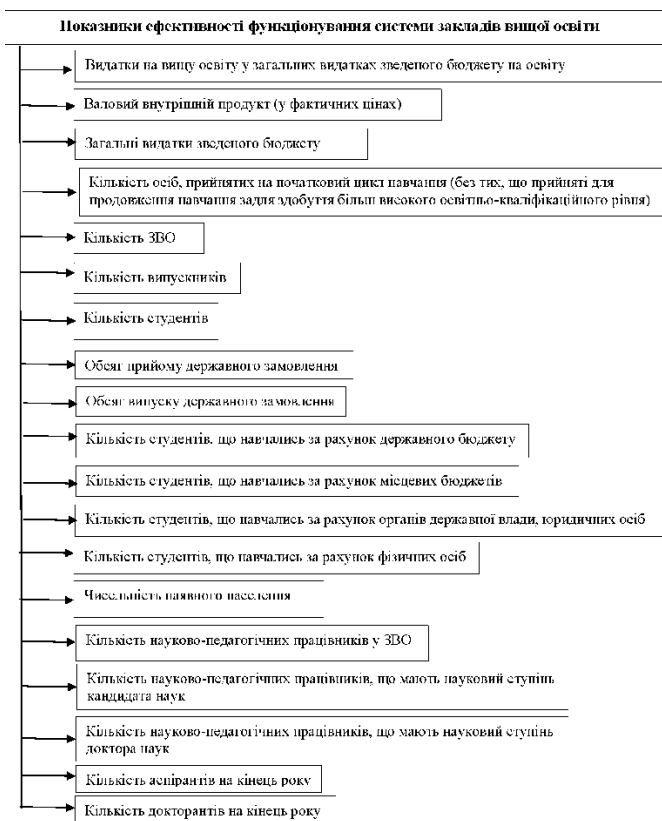

Рис. 2. Показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти¹⁰

Сформовані показники визначають величину певних чинників, а також кількісні зміни, що в них відбуваються, у формі викликів. Їхня ідентифікація разом із загрозами та здійснення оцінювання ризиків економічної безпеки системи закладів вищої освіти мають велике науково-практичне значення задля здійснення процесу управління економічною безпекою системи ЗВО¹⁰.

¹⁰ Бреус С.В. Управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти: проблематика використання ієрархічно-фасетного методу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 55–63.

Аналізуючи показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти, вважаємо, що основним показником, від якого залежить стан інших наведених показників, є видатки загального фонду держбюджету. Згідно з Постановою КМУ «Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету» від 1 квітня 2022 року № 401, видатки загального фонду держбюджету у 2022 році, передбачені для МОН за програмою «Освітня субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам», скоротились на 10%, або на понад 10,8 млрд. грн порівняно з 2021 роком, та видатки за програмою «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами», скоротились на 50,4 млн. грн порівняно з 2021 роком. Наводимо, які саме видатки і на яку суму скоротились у 2022 році порівняно з 2021 роком:

- загальне керівництво та управління у сфері освіти і науки (на 34 827,80 тис. грн);
- забезпечення організації роботи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Національного агентства кваліфікацій, освітнього омбудсмена (на 18 424,40 тис. грн);
- забезпечення здобуття професійної (професійно-технічної) освіти за професіями загальнодержавного значення (на 25 085 тис. грн);
- наукова і науково-технічна діяльність закладів вищої освіти та наукових установ (на 86 217,3 тис. грн);
- фонд Президента України з підтримки освіти, науки та спорту (на 3 810 тис. грн);
- державні премії, стипендії та гранти в галузі освіти, науки і техніки, стипендії переможцям міжнародних конкурсів (на 10 057,60 тис. грн);
- надання освіти закладами загальної середньої освіти державної форми власності та освітніх послуг державною установою для осіб, які перебувають у закладах охорони здоров'я (на 49 752,70 тис. грн);
- забезпечення діяльності Національного центру «Мала академія наук України», надання позашкільної освіти державними закладами позашкільної освіти, проведення заходів з позашкільної роботи (на 49 244,90 тис. грн);
- забезпечення здобуття професійної (професійно-технічної) освіти у закладах освіти соціальної реабілітації та адаптації державної форми власності, методичне забезпечення закладів професійної (професійно-технічної) освіти (на 52 947,80 тис. грн);
- підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики (на 2 107 202 тис. грн);

- здійснення методичного та аналітичного забезпечення діяльності закладів освіти (на 23 749,50 тис. грн);
- виплата академічних стипендій студентам (курсантам), аспірантам, докторантам закладів фахової передвищої та вищої освіти (на 514 457,60 тис. грн);
- підвищення кваліфікації педагогічних та науково-педагогічних працівників, керівних працівників і спеціалістів державного управління, харчової, переробної промисловості та агропромислового комплексу, медичних та фармацевтичних кадрів (на 6 883,20 тис. грн);
- загальнодержавні заходи у сфері освіти (на 12 545,80 тис. грн);
- підготовка кадрів Київським національним університетом імені Тараса Шевченка (на 162 059,4 тис. грн);
- забезпечення діяльності Національного фонду досліджень, грантова підтримка наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок (на 5 220,3 тис. грн);
- фізична й спортивна підготовка учнівської та студентської молоді (на 55 515,80 тис. грн);
- виконання зобов'язань України у сфері міжнародного науково-технічного та освітнього співробітництва, участь у рамковій програмі Європейського Союзу з досліджень та інновацій (на 31 871,4 тис. грн);
- підтримка пріоритетних напрямів наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок у закладах вищої освіти (на 2 250 тис. грн);
- наукова й науково-технічна діяльність на антарктичній станції «Академік Вернадський» (на 40 889,3 тис. грн);
- підготовка кадрів закладами фахової передвищої освіти (на 503 713,8 тис. грн);
- здійснення зовнішнього оцінювання та моніторинг якості освіти Українським центром оцінювання якості освіти та його регіональними підрозділами (на 373 034,80 тис. грн);
- керівництво та управління у сфері забезпечення якості освіти (на 11 663,7 тис. грн);
- здійснення сертифікації педагогічних працівників, експертизи та акредитації освітніх програм у сфері забезпечення якості освіти (на 597,7 тис. грн);
- керівництво та управління у сфері стандартів державної мови (на 5 744,40 тис. грн)¹¹.

¹¹ У 2022 році видатки на освіту скоротили на 14 млрд. грн. Скільки й звідки забрали / Нова українська школа. 2022. URL: [http:// nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly](http://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly).

На ефективність функціонування ЗВО впливають чинники зовнішнього та внутрішнього середовища. Беремо до уваги те, що діяльність ЗВО залежить від системи вищої освіти та має значний вплив на економічний розвиток держави, а також здійснює взаємодію із зовнішнім середовищем, завдяки чому формуються надійні зв'язки з ним та відбувається формування ЗВО в новому, інноваційному, європейському форматі. В окремих наукових працях у сфері економічної безпеки ЗВО спостерігається чіткий поділ чинників на внутрішні та зовнішні¹².

З огляду на це чинники зовнішнього середовища (прямі) негайно впливають на ЗВО, інші – опосередковано (непрямі). Доречність цього доводиться також тим, що прямий вплив не завжди є безпосереднім, він проявляється в діяльності ЗВО, але протягом певного періоду може бути постійним або тимчасовим. Непрямий вплив здійснюється через інші чинники або в певних умовах, при цьому він може бути тривалим у часі чи одноразовим. Проте варто зауважити, що тоді економічна безпека розглядається на рівні певних закладів вищої освіти, а не їх системних зв'язків.

Під час дослідження економічної безпеки системи ЗВО в розрізі управління нею зауважимо, що чітко відокремити чинники зовнішнього середовища від чинників внутрішнього середовища неможливо, тому розглянемо їх залежно від характеру прямого й непрямого впливу (табл. 2). Варто зазначити, що ці чинники у контексті управління економічною безпекою системи ЗВО залежно від характеру їхнього впливу на якість вищої освіти (з урахуванням поділу їх на чинники прямого та непрямого впливу) узагальнено та розподілено на групи, що у сукупності формують комплекс. Комплекс чинників являє собою, з одного боку, можливість для функціонування системи ЗВО, які доцільно реалізувати, з іншого боку, виклики як одну з форм чинників, якої вони набувають у разі негативних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, а також сприяють породженню небезпеки, похідною якої є загроза, що отримує прояв у вигляді ризиків економічної безпеки системи ЗВО¹³.

¹² Терентьева Т.В., Кулакова М.Н. Факторы, влияющие на эффективность образовательных услуг вуза в современном обществе. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 5. URL: <http://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7123>.

¹³ Денисенко М.П., Бреус С.В. Сучасний стан розвитку вищої освіти в Україні та взаємозв'язок з економічною безпекою закладів вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 3 (51). С. 157–167. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/12115>.

**Прямі та непрямі чинники впливу на ефективність
функціонування ЗВО**

Прямі чинники	Непрямі чинники
Економічні (зниження платоспроможності населення і, як наслідок, підвищення рівня бідності).	Управлінські (політичні та правові чинники). До політичних факторів віднесено нестабільну політичну ситуацію в країні, у результаті чого відбувається зменшення кількості студентів у вітчизняних вишах загалом та прискорення міграційних процесів за межі країни зокрема. До правових факторів належать ті чинники, які впливають на якість вищої освіти через низку нормативно-правових актів, таких як Конституція України (стаття 53), Закони України «Про освіту» (2017 рік), «Про вищу освіту» (2014 рік), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2016 рік), а також міжнародних договорів України, укладених в установленому законом порядку. Ці чинники проявляються переважно через економічні та демографічні.
Демографічні (від'ємне сальдо природного та механічного руху населення та абітурієнтів, викликане зменшенням народжуваності та активізацією міграційних процесів випускників у зв'язку з війною та високою конкуренцією іноземних вишів за абітурієнтів та випускників із подальшою їх локалізацією в країнах навчання тощо).	Воснні (війна, анексія АР Крим Російською Федерацією, нарощування обсягів зовнішньої агресії з боку Росії у результаті військових дій та, як наслідок, збільшення міграційних процесів усередині країни з Криму та зоні військових дій). Дія цих чинників переважно проявляється через дію демографічних факторів.
	Соціальні (зростання соціальної напруженості в суспільстві та погіршення кримінальної обстановки в державі тощо). Вплив соціальних чинників проявляється через дію економічних, політичних та воєнних факторів.

Джерело: складено автором на основі джерела¹⁰

С.В. Бреус виділяє групи чинників, що характеризують сферу управління системою ЗВО у контексті її фінансового та організаційного забезпечення, контингенту студентів та науково-

педагогічних працівників. Це такі групи, як механізм розподілу державного фінансування (синтез управлінських та економічних чинників); модель фінансування вітчизняної вищої освіти (синтез управлінських, економічних, демографічних та воєнних чинників); представленість вітчизняних ЗВО у міжнародних рейтингах університетів (синтез управлінських та демографічних чинників)¹⁰. При цьому чинники не є незалежними один від одного, вони в комплексі впливають на ефективність функціонування вищої освіти загалом та системи ЗВО зокрема^{13;14}.

ВИСНОВКИ

Отже, спостерігаємо, що усі групи чинників мають здебільшого управлінські якості. З цього можна дійти висновку, що є актуальними запровадження та вжиття системи заходів підвищення якості вищої освіти та економічної безпеки системи ЗВО в аспекті управління. Для більш детального розуміння проблематики цього дослідження детально розглянуто показники ефективності функціонування системи закладів вищої освіти, які визначають величину певних чинників. Виявлення їх разом із загрозами, оцінювання ризиків економічної безпеки системи закладів вищої освіти мають велике науково-практичне значення для здійснення процесу управління економічною безпекою системи ЗВО, що відіграє важливу роль на ринку освітніх послуг.

Запровадження університетської соціальної відповідальності закликає заклади вищої освіти просувати критичне мислення й активну громадянську позицію, збільшувати свою міждисциплінарну спрямованість і сприяти освіті соціально відповідальних громадян, налаштованих на розвиток у співпраці зі стейкхолдерами, що будуть, у свою чергу, сприяти зміцненню позицій економічної безпеки.

АНОТАЦІЯ

На основі дослідження чинників економічної безпеки закладів вищої освіти в Україні здійснено систематизацію показників, що характеризують ефективність функціонування системи закладів вищої освіти. З'ясовано, що основним показником, від якого

¹⁴ Грищенко І.М., Денисенко М.П., Бреус С.В. Роль вищої освіти в сучасних умовах розвитку економіки України. *Проведення прогностично-аналітичних досліджень відповідності системи професійної освіти перспективам соціально-економічного розвитку України* : монографія / за ред. І.А. Ігнат'єва та ін. Київ : КНУТД, 2014. С. 6–8.

залежить стан інших показників, є видатки загального фонду державного бюджету. Проведено аналіз його видатків та представлено суму зменшення у 2022 році порівняно з 2021 роком. Доведено, що на ефективність функціонування закладів вищої освіти впливають чинники зовнішнього та внутрішнього середовища. Детально охарактеризовані фактори економічної безпеки, які впливають на ефективність діяльності закладів вищої освіти, які є прямими та непрямими. Виділено чотири групи чинників, що характеризують сферу управління системою закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку. *Всесвітня конференція з вищої освіти* (UNESCO, Париж, 5–8 липня 2009 року). 2009. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011.

2. World Conference on Higher Education: Higher Education in the Twenty-first Century. Vision and Action. UNESCO, Paris 5–9 October, 1998. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001163/116345E.pdf>.

3. Про спрямування коштів до резервного фонду державного бюджету : Постанова Кабінету Міністрів України. 2022. № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

4. Грішнова О.А., Бех С.В. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2015/11/158_11-18.pdf.

5. Саввинов В.М., Стрекаловский В.Н. Учет интересов стейкхолдеров в управлении развитием образования. *Вестник международных организаций: образование, наука, новая экономика*. 2013. № 1 (40). С. 87–99.

6. Оржель О.Ю. Університетська соціальна відповідальність у контексті університетського лідерства : навчальний посібник. Київ : ДП НВЦ «Пріоритети», 2017. 40 с.

7. Deaconu A., Radu C., Puia R. Education – Multiplier Of The Effects Caused By The Initiatives Of Corporate Social Responsibility. *Management & Marketing, Economic Publishing House*. 2011. Vol. 6 (1). Spring. No. 1. P. 111–122.

8. Heal G.M. Corporate Social Responsibility – An Economic and Financial Framework. *SSRN*. 2004. December. URL: <http://ssrn.com/abstract=642762> (дата звернення: 10.05.2022).

9. Жураковська Л.А. Тенденції освітньої міграції в контексті глобалізації економічного розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 233–243.

10. Бреус С.В. Управління економічною безпекою системи закладів вищої освіти: проблематика використання ієрархічно-фасетного методу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. Вип. 24. Ч. 1. С. 55–63.

11. У 2022 році видатки на освіту скоротили на 14 млрд. грн. Скільки й звідки забрали / Нова українська школа. 2022. URL: <http://nus.org.ua/news/u-2022-rotsi-vydatky-na-osvitu-skorotyly-na-14-mlrd-grn-skilky-j-zvidky-zabraly>.

12. Терентьева Т.В., Кулакова М.Н. Факторы, влияющие на эффективность образовательных услуг вуза в современном обществе. *Современные проблемы науки и образования*. 2012. № 5. URL: <http://www.scienceeducation.ru/ru/article/view?id=7123>.

13. Денисенко М.П., Бреус С.В. Сучасний стан розвитку вищої освіти в Україні та взаємозв'язок з економічною безпекою закладів вищої освіти. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. № 3 (51). С. 157–167. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/12115>.

14. Денисенко М.П., Бреус С.В. Системні загрози як чинник погіршення економічної безпеки вищих навчальних закладів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. Вип. 16. Ч. 1. С. 76–80. URL: <https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/8845>.

15. Грищенко І.М., Денисенко М.П., Бреус С.В. Роль вищої освіти в сучасних умовах розвитку економіки України. *Проведення прогнозно-аналітичних досліджень відповідності системи професійної освіти перспективам соціально-економічного розвитку України* : монографія / за ред. І.А. Ігнат'єва та ін. Київ : КНУТД, 2014. С. 6–8.

Information about the author:

Panyuk Tetyana Petrivna

PhD in Economics, Docent, Professor of the Department of Economic Theory, Rivne State University of Humanitarian, 21, Stepana Demyanchuka, Rivne, 33000, Ukraine